

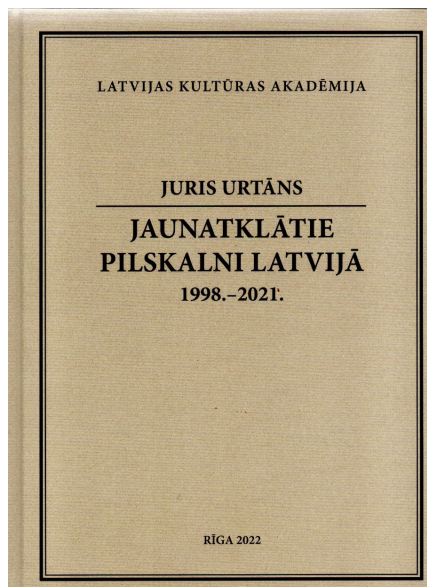

Naujausias leidinys apie Latvijos piliakalnius

Dr. Gintautas Zabiela

Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, H. Manto g. 84, Klaipėda
El. p. Gintautas.Zabiela@ku.lt

URTĀNS, Juris. *Jaunatklātie pilskalni Latvijā 1998.–2021.* Rīga, 2022, 200 p.

1 il. *Leidinio viršelis*

Baltų piliakalnių pažinimas tęsiasi. Mūsų kolegos, artimiausi Lietuvos kaimynai latviai paskelbė savo naujai surastų piliakalnių tomą. Knygos autorius yra šiuolaikinis Latvijos „Brastinis“ (šį terminą paaiškinsiu vėliau), neseniai 70-metį atšventęs Juris

Urtanas (Juris Urtāns). Ja pratēšamas jau nepriklausomos Latvijas laikais pradētas naujai surastų piliakalnių publikavimo darbas, kurio svarbiausi akcentai yra XX a. paskutinį dešimtmetį pasirodžiusios jo dvi knygos (Latvijas austrumu daļas jaunatklātīe pilskalni. Rīga, 1995 ir Latvijas rietumu daļas jaunatklātīe pilskalni. Rīga, 1998 (pastaroji kartu su J. Asariu)). Tiek minētais, tiek ir aptariamu darbais pratēšami tarpukario Latvijas senovēs tyrinētojo Ernesto Brastinio (Ernests Brastiņš) (1892–1942) padaryti monumentalūs Latvijas piliakalnių registravimo darbai, paskelbti 4 tomuose (Latvijas pilskalni. Rīga, 1923, t. I; 1926, t. II; 1928, t. III; 1930, t. IV). Tuomet buvo publikuoti 283 piliakalnių aprašai. Anksčiau minētose J. Urtano knygosē randame duomenų dar apie 85 piliakalnius (abu skaičiai iš p. 7). Tokiu būdu iki 1998 m. buvo žinomi 368 piliakalnīai. Aptariamoje knygoje aprašyti dar 86 piliakalnīai. Tikslumo dėlei reikia pasakyti, kad apie daugelį pastarųjų piliakalnių J. Urtanas jau buvo operatyviai rašēs vietinēje ir Latvijos mokslinēje spaudoje. Knygos pabaigoje pateiktoje bibliografijoje yra šių straipsnių sąrašas – iš viso 46 pozicijos, tačiau pagal jas surinkti žinių apie naujai surastus piliakalnius labai sunku, ypač ne Latvijos tyrinētojam, tad pasirodžiusi knyga yra ir bus pagrindinis šaltinis apie juos. Čia būtinai reikētų pagirti J. Urtaną kaip naujų atradimų populiarintoją – jo straipsnius kas metai žymint raidėmis pagal abėcėlę pasiekta net n raidē (2021 m.). Visuminis J. Urtano indēlis į Latvijos piliakalnių pažinimą yra 171 piliakalnio aprašas, dėl to jis ir gal būti teisėtai vadinamas mūsų dienų Brastiniu (jo darbus papildē 38 procentais piliakalnių).

Tokiu būdu 2021 m. Latvijoje žinoti jau 454 piliakalnīai, o kaip kultūros paveldo objektai saugomi 482 (p. 7), tačiau piliakalnių paveldosauginis skaičius nėra tikslus, nes orientuotas į objekto apsaugą, o ne į jo identifikavimą (tas pats yra ir Lietuvoje). Tačiau ar šį skaičių reikia laikyti galutiniu? Truputį anksčiau (2021 m.) pasirodžiusiame visą Latvijos archeologiją apžvelgiančiame darbe A. Vaskas (jis yra vienas iš šio darbo redaktorių ir pratarinės autorius) nurodo, kad Latvijoje yra apie 470 piliakalnių, iš jų 91 tyrinētas (Vaskas, A. Pilskalni, Latvijas archeologijas rokasgrāmata. Rīga, 2021, p. 152). Išēina, kad per metus piliakalnių skaičius sumažējo beveik pusšimčiu, nes aptariamame J. Urtano darbe aprašomi net 33 piliakalnīai, identifiukuoti 2021 m. (paskutinis surastas 2021 m. lapkričio 27 d. (p. 117)), ko nelabai galējo žinoti A. Vaskas (jo redaguota knyga pasirodē 2021 m. balandžio pradžioje). Čia iš karto turime problemą – kiek piliakalnių šiandien (2021 m. pabaigoje) žinoma Latvijoje, nes skaičių nesutapimas (apie 10 procentų bendro skaičiaus) yra gana žymus. Keista problema kompiuterių amžiuje, kurios šioje recenzijoje nesiruošiama spręsti. Tačiau tai faktas.

Dar vienas piliakalnių skaičių nežymiai įtakojantis veiksnys, svarbesnis tarpvalstybiniam jų suvokimui, yra 2 piliakalnių buvimas greta vienas kito. Tokių aptariamoje knygoje yra du (Lutovcu (p. 34–37) ir Piliku (p. 102–105)). Latviai piliakalnius ir toliau skaičiuoja paveldosaugiškai, t. y. kaip atskirus. Lietuvoje ši problema piliakalnių moksliniame pažinime jau išspręsta beveik prieš porą dešimtmečių – jeigu vienas greta kito esantys piliakalnīai egzistavo vienu metu ir sudarē vieną kompleksą, tai piliakalnis yra

vienas, o kiti – tik jo priklausiniai (priešpiliai, papiliai), pvz., Kernavės atvejis (Lietuvos piliakalniai. Atlasas. Vilnius, 2005, t. III, p. 38–43). Galbūt atskiri piliakalniai buvę Trukšėnų atveju (p. 62–65) – atstumas tarp jų yra 100 m, tačiau pagal pateiktą medžiagą sunku tai įvertinti.

Grįžkime prie aptariamo J. Urtano darbo. Per 23 metus identifikuotų 86 piliakalnių aprašai sudaro didžiąją knygos dalį. Kiekvienam piliakalniui skirti 2 puslapiai (lapo atvartas), kur pateikiami piliakalnių planai (paprastai du – su horizontalėmis kas 0,5 m ir reljefinis tūrinis), žemėlapiu iškarpa su nurodyta piliakalnio vieta ir piliakalnio nuotrauka. Pastaroji didžiąja dalimi yra labai fragmentiniai piliakalnio kalvos šlaitų ar gynybinių įtvirtinimų vaizdai, nes absoliuti dauguma surastų piliakalnių yra miškuose ir juose nufotografuoti visą piliakalnį praktiškai neįmanoma. Tačiau reikia stengtis lapuočių miškuose esančius piliakalnius fotografuoti medžiams nesulapojus (geriausia žiemą). Dabar gi žieminių nuotraukų knygoje yra vos 5, o kai kurios vasarinės (pvz., p. 39, 45, 63, 81 ir kt.) visiškai neinformatyvios, rodoma tik augalija. Dėl tos pačios priežasties faktiškai nenaudota ir aerofotografija – paskelbtos tik 2 piliakalnių nuotraukos iš oro (p. 165, 169), nors J. Urtanas yra žinomas archeologijos paveldo fiksuotojas iš oro. Visos piliakalnių iliustracijos spalvotos (išskyrus porą iš dar 1973–1974 ir 1977–1979 m. tyrinėto Brikuļu piliakalnio p. 114). Tekstiniai piliakalnių apibūdinimai yra gana standartizuoti, o tai sveikintinas dalykas, nes leidžia tiek greitai surasti reikiamą informaciją, tiek ir palyginti ją su kita. Aprašuose pateikiamos piliakalnių identifikavimo ir lankymo datos, gana detalūs pačių piliakalnių apibūdinimai, duomenys apie kultūrinį sluoksnį, aplinkinius archeologinius objektus. Patys piliakalniai aprašomi Latvijoje nuo E. Brastinio laikų vyraujančiu būdu, t. y. tai, kaip patenkama į piliakalnį – pradžioje šlaitai, gynybiniai tvirtinimai ir tik į aprašo pabaigą apibūdinama aikštelė, nors kaip tik ji yra centrinė piliakalnio dalis (gynybiniai įtvirtinimai plačiau prasme saugo tik ją). Pateiktų aprašų trūkumai yra apytikriai nurodomi piliakalnių matmenys (p. 11) ir ne abėcėlinis jų sąrašas, kuomet piliakalniai regionuose pateikiami pagal abėcėlės tvarką išvardytas savivaldybes (novadas), tačiau nesilaikant tos tvarkos pačių savivaldybių viduje. Žinant esamą Latvijos administracinės sistemos sudėtingumą (2009 m. panaikinus 26 rajonus sukurtos 109 savivaldybės, kurios 2021 m. sustambintos į 43) ir nepateikiant administracinio suskirstymo žemėlapiu arba nepažymint savivaldybių ribų esamuose regionų žemėlapiuose, tai labai apsunkina pateiktos piliakalnių medžiagos panaudojimą. Situaciją gelbsti tik nurodomos kiekvieno piliakalnio koordinatės. Nepastebėta ir aiškios sistemos piliakalnių įvardijime – jų pavadinimai pateikti tiek pagal gyvenvietes, tiek ir pagal vandenvardžius.

Naujai identifikuoti piliakalniai labai netolygiai pasiskirstę tiek laike, tiek ir erdvėje. Kalbėti apie jų chronologiją netenka, nes dauguma jų nedatuoti, apie kitų gyvavimo laikotarpį (paskutinėje jų stadijoje) galima būtų spręsti nebent pagal jų išorinę išvaizdą, tačiau tai daryti knygoje vengiama. Daugiau dėmesio skiriama jų suradimo chronologijai. Latvijos piliakalnių pažinime išskiriami 3 etapai, kurių trečiasis visai

naujas, datuojamas laikotarpiu po 2018 m. pavasario, kuomet piliakalnių paieškoje pradėta naudota LiDAR (angl. *Light detection and ranging* – šviesos aptikimas ir nuotolio nustatymas) technologija – tikslus žemės paviršiaus skenavimas lazeriais ir šių duomenų pagrindu 3 matmenų paviršiaus reljefo modelių kūrimas. Šiuo metodu ir buvo aptikta absoliuti dauguma skelbiamų piliakalnių – net 77. LiDAR metodu lokalizuojant piliakalnius jų lokalizacija susideda iš dviejų tarpusavyje susijusių dalių: vietos identifikavimo duomenų bazėje ir identifikOTOS vietos patikrinimo vietoje. Tokiu būdu pats piliakalnio suradimo faktas suskyla į 2 dalis, tarpas tarp kurių skiriasi nuo dienų iki mėnesių ar net metų, nes abiejų veiksmų tą pačią dieną faktiškai atlikti neįmanoma. Tiek nežinomus piliakalnius nustatę asmenys, tiek ir pats jų nustatymo ir lankymo vietoje laikas skrupulingai nurodyti piliakalnių aprašuose. Piliakalnius vietoje lankė ir identifikavo J. Urtanas su žmona ir kalyte Virga (p. 11). Šių lankymų laikas ir turėtų būti tikroji piliakalnio identifikavimo pagal LiDAR duomenis data, nes generuotas jų elektroninis vaizdas, tegul ir labai panašus į piliakalnį, natūroje nebūtinai bus piliakalnis. Tuo ne kartą įsitikino šios recenzijos autorius, 2022 m. pagal analogiškus duomenis su kolegomis ieškojęs nežinomų piliakalnių Lietuvoje. Archeologo specialisto patvirtinimas vietoje yra identifikavimo proceso pabaiga, net jeigu jo metu kyla visokių abejonių. Tarp pastarųjų bene pagrindinė yra vėlesni piliakalnių suardymai juos ariant ir kitaip naudojant, labai pakeičiantys pačią piliakalnių išvaizdą. Gerai, kad šį veiksnį J. Urtanas jau pripažįsta (p. 9), nes anksčiau į tai nekreipta dėmesio ir net piliakalniais vadintos kalvos be matomų įtvirtinimų ir kultūrinio sluoksnio (jie bus sunaikinti arimų) nelaikytos piliakalniais (pvz., 33 objektai Augšzemėje – žr. Urtāns, J. Augšzemes pilskalni. Rīga, 2006, p. 18–19, 158–186).

Įdomus knygoje naudojamas piliakalnių išskyrimo iš aplinkos (kokios, knygoje neaptariama) būdas, apibūdintas įvade (p. 8–9, 14), nurodant objekto atitikimo piliakalniui tikimybę. Piliakalniai išskiriami pagal įtvirtinimų buvimą (4 lygiai), kultūrinius sluoksnius (3 lygiai), vietos piliakalniui tinkamumą (2 lygiai) ir žodinę tradiciją (2 lygiai). Lygiai vertinami taškais nuo 0 (nėra) iki 1–4 (yra), tačiau aiškesnių kriterijų tarp lygių, jų esant daugiau negu 2, nepateikta. Kadangi toks piliakalnių įvertinimas nenaudojamas jų aprašuose, tai primena daugiau žaidimą, o ne rimtą tyrimą, kurį čia reikėtų plačiau nagrinėti.

Geografinis naujai surastų piliakalnių paplitimo arealas labai aiškus – dauguma jų (64) surasti rytinėje Latvijoje – Latgalos (ypač) ir Augšzemės regionuose. Tai labai akivaizdu, nes piliakalniai aprašyti pagal regionus, pateikiant jų išsidėstymo kiekviena regione žemėlapius. Kodėl taip yra – irgi daugmaž aišku. E. Brastiniui piliakalnio identifikavimo pagrindas buvo pats žodis „piliakalnis“ (jo latviškos ar slaviškos versijos), o Latgala buvo ir yra labiausiai slavizuotas ir senąsias tradicijas praradęs regionas, kuriame, be visa ko, ilgai gyvavo gausius ankstyvus piliakalnius (I tūkst. pr. Kr. – II a. po Kr.) palikusi Brūkšniuotosios keramikos kultūra. Šie piliakalniai turi ir menkesnius įtvirtinimus. Panaši situacija su naujai surandamais piliakalniais yra ir

pas mus – dauguma jų atrandama irgi Rytų Lietuvoje, turėjusioje kažkiek analogiškas istorinės raidos tradicijas.

Apskritai J. Urtano parengtas Latvijos piliakalnių sąrašo papildymas (per 100 metų 7 iš eilės) yra vertinga knyga pažįstant tiek Latvijos, tiek baltų, tiek ir viso Baltijos rytinio regiono ir platesnių teritorijų proistorę. Latviai pirmieji knygos pavidalu materializavo piliakalnių paieškų LiDAR metodu rezultatus. Manau, kad šį neabejotinai perspektyvų jų paieškų metodą jie pratęs ir po kelerių metų galėsime džiaugtis dar vienu Latvijos piliakalnių sąrašo papildymu. Tam potencialo pas kaimynus yra pakankamai. O mes jų pasiekimais galime pasinaudoti rengdami panašaus pobūdžio leidinius Lietuvoje.